

Socialpædagogik, risiko og kontrol

Risikokalkulation vil rangere højt på samfundsforvaltningens dagsorden. Socialarbejderen og socialpædagogen er centralt placeret i dette indholdsfelt.

Af Peter Østergaard Andersen

1.

Da jeg var lærer på et socialpædagogisk seminarium i 1980'erne, var struktur og indhold i studieplanen helt grundlæggende orienteret imod at skabe videnskabelige forudsætninger for de studerendes praktik og efterfølgende arbejde med de socialpædagogiske grupper, nemlig vuggestuebørn, børn og unge med socialt handicap samt mennesker med vidtgående psykiske og fysiske handicap. Det var før den fælles pædagoguddannelse i starten af 90'erne blev skabt, og selv om vi ikke var pædagogisk og politisk særlig enige, kunne vi i det mindste nikke ja til at "det er godt at de studerende lærer så meget i de socialpædagogiske institutioner" som vi som lærere ikke syntes vi vidste særlig meget om.

Jeg skal ikke her drøfte de mange forhold der kunne være relevante at belyse omkring de gamle og nye uddannelser, men hæfte mig ved at de tre overordnede grupper socialpædagogikken rettede sig imod var definerede på forhånd. Selvfølgelig var det åbenlyst at målgrupperne havde deres historiske rødder med fra tidligere uddannelser, der blev slået sammen i den fælles socialpædagogiske uddannelse i starten af 1970'erne, men de fungerede som ret klare rettesnore for den socialpædagogiske uddannelse. Selv om vuggestueområdet, eftersom det var overgået fra en forebyggende til en almen institutionsform, var på kanten af det socialpædagogiske område, kunne der da argumenteres med at også børn, unge og voksne fra de to andre grupper havde været børn, at det derfor var relevant at kende til vuggestuebørn etc. Uddannelsen skulle kvalificere de studerende til arbejdet med disse tre grupper. Det forekom overvejende at være en selvfølge.

Efterhånden blev der flere diskussioner om hvorledes de mennesker uddannelsen sigtede imod skulle kategoriseres – men de overordnede tre grupperinger holdt faktisk i hele perioden. Med begreber som social arv, integration, solidaritet og med omsorgsbegrebets tilbagekomst til slut i perioden holdt orienteringen sig smukt inden for det som Anthony Giddens kalder "emancipationspolitikken": *Emancipatorisk politik* "3. Følger imperativer angivet af retfærdighedens, lighedens og deltagelsens etik" (Giddens 1996; 249. Note 1) – selv om den sande og fulde frigørelse dog syntes helliget de normale.

Efterhånden satte emancipationsperspektivet sig igennem på den måde, at det forsøgtes at karakterisere de enkelte gruppers egen kultur, således "børnekultur", "ungdomskultur" og – mere prøvende – "åndssvages egen kultur". Det var tydelige reminiscenser af dikotomien "undertrykker – undertrykt" tankegangen, hvor det gjaldt om at støtte de svage grupper i at øve modstand og udvikle deres egne udtryk m.v.

2.

Skal man tro A. Giddens er "livspolitik" i tiltagende grad dominerende efter

“emancipationspolitikken”: *Livspolitik* “3. Udvikler en etik i forhold til spørgsmålet “Hvordan bør vi leve?” i en posttraditionel orden og på grundlag af eksistentielle spørgsmål.” (Giddens 1996; 249. Note 2). Her lægges vægten på selvrealisering, selvrefleksion, institutionel refleksion, individets egne valg og en etisk stillingtagen som kan forventes at ligge til grund herfor.

I pædagogiske sammenhænge er det relativt åbenlyst og enkelt at trække tråde til et dogme som “ansvar for egen læring”, kravet om selvforvaltning og -refleksion og etikken tilbagekomst. Måske har de to politikformer inden for pædagogikken flydt noget sammen, og der er nok tale om at “livspolitikken” baserer sig på og ret direkte videreudvikler visse af “emancipationspolitikken” tankefigurer. Resultatet bliver blandt andet at magtforhold i stigende grad blev vanskelige at beskrive – fordi solidariteten pr. definition var med modmagten, og fordi modmagtens egen magtudøvelse sjældent blev betonet eller analyseret. Nu består pædagogik jo i høj grad af magtudøvelse, og når den ikke længere lader sig benævne betyder det selvfølgelig ikke at den forsvinder, men derimod at den fungerer i det skjulte, men uden at nogen egentlig har haft intentioner om at skjule noget. Begreber om magt og kontrol forsvinder ud af analyserne.

Jeg skal i det følgende koncentrere mig om aspekter af den meget omdiskuterede “risikoproblematik” (fx. Bech 1998). Den kan angribes ud fra forskellige teoretiske aspekter, og det er i denne forbindelse ikke uvæsentligt at Giddens (1996) i sine analyser knytter an til et subjektbegreb der helt overvejende bygger på psykoanalytisk arvegods (Eriksson og Winnicott), og også inddrager eksistentialistiske perspektiver (Kierkegaard, Sartre, Laing). Subjektets møde med og håndtering af belastninger i risikosamfundet begribes ud fra graden og karakteren af barnets “ontologiske sikkerhed” og dermed dets tillid og muligheder for at bortfiltrere oplevelser og oplevelsesintensiteter.

I det følgende skal jeg imidlertid åbne op for et andet teoretisk aspekt at anskue “risikoproblematikken” ud fra, som søger at genindføre begreber om magt og kontrol – uden at bygge på eksistentialistiske og psykoanalytiske elementer.

3.

Nikolas Rose (1999) beskriver hvorledes store dele af den moderne forvaltnings-, kontrol- og magtudøvelse fungerer i form af risiko-kalkulationer. Han analyserer ud fra en overvejende genealogisk horisont, og søger herigennem at benytte sig af et Foucault-inspireret perspektiv, og samtidig videreudvikle det – ikke mindst i forhold til at nutiden er væsentligt forandret inden for de sidste 25 år.

Genealogiske studier er væsentlige at adskille fra historisk-sociologiske analyser. Endvidere er det værd at være opmærksom på, at de typer af nærmest selvfølgelig dikotomier, der karakteriserer blandt andet de tankefigurer som interessen for kritisk teori har givet anledning til, fx. i form af begreber som magt-modstand, de samme-de andre, civilisation-behov, ikke her kan genfindes.

Magt, styring og kontrol begribes som langt mere allestedsværende og vanskeligt identificerbare fænomener, som ikke har et fast centrum. Rationaliteten og formerne kan dog godt beskrives i form af de forandringer der foregår historisk.

Med udgangspunkt i overgangen fra emancipationspolitikken til livspolitikken træder frihedsbegrebet frem på nye måder. Hvor Giddens overvejende betoner de nye muligheder og de nye kapaciteter der kan udvikles, søger Rose at indkredse et andet forhold, nemlig at ikke alle har mulighederne for at agere ud fra denne frihed, og at denne frihed også er en form for magt.

Inden for pædagogikken kan man aflæse, at den disciplinære pædagogik, med tidligere tiders grundlæggende disciplinering, kvalificering og identitetsdannelse, nu er efterfulgt af mulighederne for, forventningerne til og nødvendighederne af at orientere sig i forhold til

løbende selv-disciplinering og uddannelse, omstillingsparathed og kompetenceudvikling med vægt på identitets- og personlig udvikling.

Ikke alle kan være med i disse processer og krav, der umiddelbart præsenterer sig som muligheder og som selvstændige valg. Det er forhold som en del andre har beskæftiget sig med, fx. Sennett (1999).

For Rose er det imidlertid først og fremmest de nye kontrol-, magt- og forvaltningsformer og de måder hvorpå de gestalter sig som står i centrum. Man kan typisk aflæse disse former inden for områderne kriminalitet, psykiatri og børneforsorg. Fælles er at fokus ikke i samme omfang som tidligere retter sig imod at diagnosticere individer, men snarere imod at identificere risikofaktorer der karakteriserer grupper i befolkningen. Det kan således iagttages at den opmærksomhed der tidligere kunne rettes imod ikke-normale individer med henblik på at udarbejde medicinske, psykiatriske og psykologiske diagnoser i høj grad er erstattet af indkredsnings af risikofaktorer, dvs. et prognostisk perspektiv.

Ekspertgrupper og professioner indgår i omfattende risiko-kalkulationer og -management. Opmærksomheden retter sig imod at kunne forudsige hvilke faktorer og hvilke befolkningsgrupper der kan forventes at repræsentere risici. Det interessante er i denne forbindelse at risikokalkulationerne i denne forstand ikke først og fremmest skal forstås i den humanistisk-omsorgsorienterede forstand, dvs. at det skal forstås ud fra at udgøre baggrunde for forhåbninger til indsatser der skal kompensere for disse faktorer med henblik på at befordre "det gode

liv". Derimod skal det forstås som at risikofaktorer, og de grupper de kan placeres inden for, giver anledning til at kunne kalkulere og håndtere disse faktorer og grupper med henblik på at kunne forudsige og afgrænse sig fra dem – at kunne neutralisere, svække eller inddæmme dem.

I forbindelse med risikokalkulationerne og -håndteringerne kan identificeres forskellige strategier, jeg ikke skal komme ind på her, men samlet skabes grundlag for at operere med grupper af befolkningen der primært kategoriseres og placeres som udelukkede og ikke-civiliserede. De beskrives som nærmest "monstre"; der kan her tænkes på fx. opmærksomheden imod pædofile, "anti-sociale" og andre grupper, der fremstilles som nærmest ufatteligt umenneskelige.

Der er selvfølgelig ikke tale om ganske entydige og rationelle strategier, men derimod om at søge at indkredse mønstre i de former for kontrol der udvikler sig på baggrund af de tidligere åbenlyst disciplinære strategiers nu svækkede betydning, og dermed også om at finde mønstre i de måder at styre og forvalte på der umiddelbart kan synes at være udtryk for individers frie valg.

Tankegangen er her, at risikokalkulation generelt er blevet central for forvaltning og regulering af befolkningen. At forandre på mennesker har vist sig ganske vanskeligt – derfor må de som ikke kan tilpasse sig og klare sig i selvrealiseringens og selvdisciplineringens epoker på forhånd udpeges og indkredses, evt. i første omgang forsøges aktiveret i den udpegede retning hvor det gældende er arbejde, familie og forbrug (note 3). Viser fx. aktiveringsøvelser sig ikke forholdsvis hurtigt at medføre de ønskelige resultater, handler det om at kunne kontrollere de byområder de risikoskabende bor i, så de ikke forstyrrer de normale, at få dem spærret inde eller på anden måde gjort passive, så de ikke repræsenterer en risiko for den øvrige del af befolkningen.

Den øgede betydning af risikokalkulation giver sig selvfølgelig også udtryk generelt, og kan anskueliggøres via fænomener som videoovervågning, informationer der samles via alle slags elektroniske kort, mobiltelefoner og deres spor, vagtmandskaber, forsikringsordninger, tests af fysiske og psykiske egenskaber hos mennesker og grupper, segmentanalyser af alle former for forbrugsmønstre og holdningsdannelser, hvilke former for sygdomsbehandlinger der har en angivelig mulighed for at lykkes eller mislykkes etc.

Inden for det sociale og det socialpædagogiske område har der – omend det ikke er ganske nyt – været omfattende opmærksomhed omkring at få indkredset de faktorer, der kan forventes at være centrale for efterfølgende sociale, identitetsmæssige og socialisationsmæssige problemer (fx. Schulz-Jørgensen 1999).

Selvfølgelig kan man ikke sige sig fri for at man kan betragte sådanne fokuseringer som udtryk for økonomiske kalkulationer, dvs. omhandlende hvilke sociale forebyggende indsatser kan betale sig. Men betragtet i et mere overordnet perspektiv er det nok ikke uvæsentligt at sådanne indsatser også kan betragtes som indgående i et net af idéer der betoner de befolkningspolitiske forhold.

I dette perspektiv er problematikken således ikke primært faren for at blive overvåget og at dette skal blive misbrugt af forskellige magthavere. Men snarere at den prognostiske risikokalkulation i stigende grad fungerer som afgørende for hvorledes politikkerne og indsatserne skal prioriteres og håndteres. Det betyder også at alle de umiddelbart selvfølkelige samt de mulige tanker og forestillinger der kan gøres forandres, fx. perspektivet fra diagnose af bestående situationer til kalkulationer af forventede efterfølgende problematiske tilstande.

Den forøgede vægt på den individuelle frihed, mulighederne og valgene sætter nye krav til hvilke forhold der kan benævnes som risici. Med Rose kan man pege på at en væsentlig del af socialarbejders nuværende arbejde løbende bliver at kunne udpege hvilke forhold og faktorer der kan udgøre potentielle risikofaktorer. Det betyder at socialarbejderen – når de sociale forhold og krav er under evig forandring – først og fremmest arbejder med at registrere disse forandringer.

Socialarbejderen er således på en anden måde end tidligere – da jeg var seminarielærer, og der var faste grupper med rimeligt konsistente problemstillinger at uddanne til – med til at afdække (nogle vil endog sige at skabe) de brudflader der kan forventes i et kortere eller længere perspektiv at udgøre en risiko for en eller anden form for afvig. Socialarbejderen og socialpædagogen er dermed centralt placeret når socialpædagogikkens område skal udvælges og dens indholdsfelt indkredses. Socialarbejderens og socialpædagogikkens arbejde er netop løbende at foretage sådanne indkredsninger og kalkulationer af efterfølgende mulige indsatser af forskellig karakter. Hvad skal gøres over for hvem og hvorledes skal det håndteres inden for en forståelsesramme af tilbud, egenudvikling og empowerment – er en væsentlig del af socialarbejderens og socialpædagogens arbejde. I sådanne eftersøgninger efter relevante og centrale risikofaktorer er socialarbejderen og socialpædagogen aktivt videnssøgende/-konstruerende og dermed samtidig aktivt og fleksibelt kontroludøvende.

Man kan tilføje at det derfor er nyttesløst at efterspore socialpædagogikkens kerne i substantiel forstand. Befolkningspolitikkerne konstitueres af blandt andet socialpædagogernes indsatser, og i stigende grad er deres bidrag tilsyneladende at indkredse risikogrupper og -faktorer, rapportere herom, og sikre at de neutraliseres på en sådan måde at de ikke fremtræder som risikogrupper der alvorligt kan true andre grupper i samfundet, i form af kriminelle trusler, kulturelle eller politiske regimer. Det gøres hele tiden under indforstået og omfattende hensyntagen til disse grupperingers egne kompetencer, valg og interesser, således at vi er langt fra de disciplinære pædagogiske regimer. Betragtet i et andet fokus betyder det ikke at det ikke kan hævdes at være god socialpædagogik der foregår. Og de grupperinger der møder de socialpædagogiske “streetworkers”, projektmagere der tilbyder sig med støtte til alle slags (selv)udviklingsprojekter vil uden tvivl kunne udtrykke positiv tilfredshed med arrangementerne. Samtidig er socialpædagogerne igennem disse former for tilgang og indsatser blevet centrale skikkelser i de fortsatte risikokalkulationer og håndteringer heraf – hvilket jo netop forudsætter omfattende “brugertilfredshed”.

Andre professioner eller andre inden for professionen tager sig af de grupper der er mindre tilfredse eller slet ikke er tilfredse. Her kan vi finde de mere behavioristisk orienterede

programmer, der skal lære hvorledes man skal disciplinere sig selv – og det er ganske givet ikke spor tilfældigt at en stor del af disse oprindeligt er udviklede på baggrund af erfaringer fra fængselsvæsenet.

En del af pædagogens og socialpædagogens arbejde er således løbende at kunne indkredse og identificere nye risikogrupper og -faktorer. Her kan man hente hjælp inden for psykologien, der løbende byder sig til med kategoriseringer og prognoser. Overgangen fra medicinsk og psykiatrisk til psykologisk dominans kan betragtes som overgangen fra fastlagte kategorier med henblik på diagnoser af egenskaber og tilstande til fleksible benævnelser af forsåt udviklende og forandrende risikomomenter.

At skulle forholde sig til en fremtid der ikke kendes og forudsige hvilke risikomomenter der her vil være problematiske kræver omfattende videnskonstruktioner og -refleksioner fra pædagogernes side. Ud over at dette måske principielt er en relativt umulig opgave, er det mest interessante i denne forbindelse, at det måske ikke betyder noget afgørende, at de ikke nødvendigvis har så meget på sig – dvs. om risikokalkulationerne er rigtige eller specielt sandsynlige. Det væsentlige er måske det fortsatte arbejde med disse kalkulationer, der manifesterer sig i praksisformer som bringer pædagogerne ganske tæt på de potentielt risikoskabende i egenskab af støttere og hjælpere til deres selvudvikling, selvansvarlighed og selvdisciplinering. Der åbner sig således et omfattende og interessant område til udforskning der kunne lyde noget lignende: Hvad sker der i praksis når socialpædagogerne fungerer som videnskabere med henblik på de former for omfattende risikokalkulation og håndtering der udgør centrale momenter i nutidens befolkningspolitik?

I dette perspektiv kan pædagogen og måske især socialpædagogen betragtes som at have opgaver med hensyn til at oparbejde viden, kategorier og kompetencer i fortsat at bidrage til at opstille scenarier og vejlede i forhold til hvilke risikofaktorer og -grupper der skal sættes i centrum. Dermed kan det ikke undgås at man samtidig – uden nødvendigvis at ville det – indgår i udpegningen og håndteringen af de sociale kontrol- og marginaliseringsmekanismer, der fortsat er med til at sikre samfundet en tilstrækkelig konsistens – som imidlertid ikke kan formuleres så entydigt og eksplicit som i den disciplinære pædagogiks storhedstid, men som under de liberale demokratiske regimer med betoningen af valget, mulighederne, kompetencerne, frigørelsen og frihedens nødvendighed forløber mere usynligt, mindre entydigt og med involvering af flere faggrupper, ja, fungerer vel først og fremmest via at befolkningen selv medvirker så aktivt til at foretage risikovurderingerne og dermed selektionerne for at kunne sikre sig.

4.

Jeg er godt klar over, at jeg i det foregående sammenstiller forskellige temaer og perspektiver. Der er ikke her tale om at tage de store hensyn til principielle bekymringer over således at sammenkæde temaer, teorier og perspektiver der er relativt uegale – hensyn som det i øvrigt er vigtigt at tage. Socialpædagogikken indgår i større over-national-statslige befolkningspolitikker, og kan forstås herfra at få afstukket sine udviklingsrum. I ovenstående har jeg valgt at introducere til nogle tankerækker på baggrund af ændringer i de grupper socialpædagogikken retter sig imod. Samtidig med at socialpædagogikken løsnes fra sine relativt faste grupper afspejles det at socialpædagogen – i sammenfald med øvrige forandringer i samfundets styreform og hermed ikke mindst nationalstatens fortsat mindre betydning som styrings- og forvaltningsorgan – får en ændret position i befolkningspolitikken. Hvad der kan beskrives som pædagogen og socialarbejderen som frigjort fra de institutionelle rammer og strukturer, som videnskaber og forsker i sin egen hverdag kan også anskues som hvad der skal til for at kunne fungere som risiko-arbejder i forhold til bestemte sociale segmenter, som på forhånd kan udpeges som værende i “farezonen”. Socialpædagogen kan trække på fx. antropologiske studier og metoder med henblik på at

komme tilstrækkelig konkret tæt på – således at der skabes muligheder for at afdække hvorledes de og det usikkerhedsskabende tager sig ud fra aktørernes positioner og perspektiver.

Det betyder, at det kan være interessant at arbejde videre med da liberale styreformers magt, kontrol og forvaltning, som er forhold der slet ikke opløser sig eller bliver uinteressante via den øgede frihed, valgmulighederne og forventningerne til at kunne styre sig selv.

Peter Ø. Andersen er lektor, ph.d. ved Institut for Filosofi, Pædagogik og Retorik Københavns Universitet.

Noter

1) Den emancipatoriske politikks to første punkter er (Giddens 1996; 249): “1. Det sociale livs befrielse fra traditioner og sædvaners fastlåsthed. – 2. Mindskelse eller eliminering af udbytning, ulighed eller undertrykkelse. Drejer sig om ulige fordeling af magt/ressourcer.”

2) Livspolitikens to første punkter er (Giddens 1996; 249): “1. Politiske beslutninger på baggrund af valgfrihed og generativ magt (magt som forandringskapacitet). – 2. Skabelsen af moralsk forsvarlige livsformer, som vil fremme selvrealisering i en kontekst af gensidig afhængighed globalt (interdependens).”

3) I den pædagogisk relevante del af socialforskningen er risiko-kalkulationer fremtrædende. Et eksempel herpå er den store opmærksomhed “risiko-faktorer” har i SFI's langtidundersøgelse af børns opvækst (jf. Christensen 2000).

Litteratur

Bech, U. (1998): *Risikosamfundet*. København, Hans Reitzels Forlag.

Christensen, E. (2000): Det 3-årige barn. *Rapport nr. 3 fra forløbsundersøgelsen af børn født i 1995*. København; Socialforsknings instituttet 00:10

Giddens, A. (1996): *Modernitet og selvidentitet*. København; Hans Reitzels Forlag.

Rose, N. (1999): *Powers of Freedom*. Cambridge; Cambridge University Press.

Schultz-Jørgensen, P. (1999): Barnet i risikofamilien. I: Lars Dencik & Per Schultz Jørgensen (red.): *Børn og familie i det postmoderne samfund*. København; Hans Reitzels Forlag.

Sennett, R. (1999): *Det fleksible menneske*. Århus; Hovedland.